

DUITSLAND-VLAANDEREN. 1. OORSPRONG. De Duitse belangstelling voor Vlaanderen als taalkundig en etnologisch fenomeen kwam voort uit en werd mogelijk gemaakt door de romantiek. De grote voorloper was Johann Gottfried Herder, die in zijn essay Ueber den Ursprung der Sprache (1772) en in zijn verzameling volksliederen Stimmen der Völker (1778-'79) al op een verband tussen poëzie en volksaard had gewezen. Door verscheidene geleerden werden zijn denkbelden later uitgewerkt. Zo stelde August Wilhelm von Schlegel (1767-1845) in Schöne Litteratur und Kunst (1800), dat alle uitingen van een volk uit zijn karakter, de „Volksgeist”, kunnen worden afgeleid. Zijn broer Friedrich von Schlegel (1772-1829) pleitte er in zijn tijdschrift Deutsches Museum (1812) voor, dat elke literatuur nationaal georiënteerd diende te zijn. Hier werd dus het eerder gesignaleerde verband tussen taal en natie al tot een postulaat. In de kringen van Duitse intellectuelen en taalkundigen kreeg zo de opvatting vaste voet

dat de gemeenschappelijke taal het beslissende criterium is waarin de aanwezigheid van een natie tot uitdrukking komt. Uit de verscheidenheid van de talen bleek daarbij ook een min of meer vaststaande en gedetermineerde verscheidenheid van volksaard. Omgekeerd wees een taalkundige verwantschap in hun ogen ook op een verwantschap-inwezen van de betreffende volkeren. Zo werd het in de negentiende eeuw gemeengoed om, bewust of onbewust uitgaande van taalkundige classificaties, ook de saamhorigheid van de „Germaanse” volkeren te beklemtonen en af te grenzen tegen de „Romaanse” volkeren. De heerschappij van Napoleon, die in Duitsland, met name in Pruisen, het ontstaan van een levendig nationaal besef in de hand werkte, vormde een gunstige voedingsbodem voor de verbreiding ook van deze denkbeelden. Zijn val leek de weg vrij te maken voor een herleving van het oude rijk en voor een hechtere band tussen alle Duitse landen. In dit verband was er voor het eerst sprake van belangstelling voor Vlaanderen, waarbij echter nog niet altijd een scherp onderscheid werd gemaakt tussen Vlaanderen en België. De dichter-patriot Ernst Moritz Arndt (1769-1860) ijverde in 1813 en tijdens het congres van Wenen voor een hechtere Duitse eenheid op basis van een vaag pangermanisme, zodat volgens zijn opvatting ook België en Nederland daarvan deel zouden moeten uitmaken, niet enkel trouwens wegens hun Germaanse stamverwantschap, maar evenzeer omdat zij eens tot het Heilige Roomse Rijk hadden behoord. Het dooreenlopen van historische en etnologisch-taalkundige categorieën bij dit alles is schering en inslag en bij Arndt kwam er nog bij, dat hij om strategisch-politieke redenen de Pruisische ambities met betrekking tot de linker Rijnsoever en nog verder tot aan de Ardennen en de Maas wilde ondersteunen. Zijn kennis van Vlaanderen als zodanig was nihil en het vraagstuk van Vlaanderen en het Nederlands

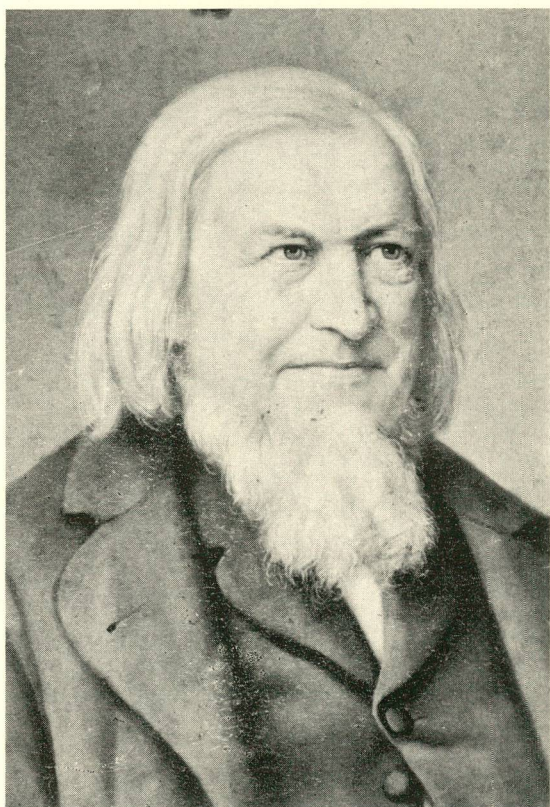

binnen het Belgische geheel lag uiteraard nog totaal buiten zijn gezichtsveld. Maar zijn pangermaanse concepties effenden wél het pad voor nadere belangstelling. Deze belangstelling zou in het vervolg echter altijd zeer afhankelijk blijven van de politieke constellatie, d.w.z. zij werd levendig, wanneer er toekomstmogelijkheden voor nauwere aaneensluiting tussen Duitsland en België of Vlaanderen opdoken, en zij verflauwde, zodra die perspectieven vervaagden en een stabiele toestand ontstond. De oprichting van het Verenigd Koninkrijk en de politieke toestanden na 1815 betekenden geen stimulans voor Duitse bemoeienis. Wel werd de gedachte aan een Germaanse saamhorigheid verder verbreid, o.a. door het baanbrekende werk van de taalkundige Jacob Grimm (1785-1863) en diens theorieën over de Germaanse talen. Grimms belangstelling ging daarbij ook uit naar Middelnederlandse volkspoëzie en de Lage Landen waren voor hem onmiskenbaar Duits van oorsprong en aard. Het Nederlands beschouwde hij evenwel als een taal die van het Duits onderscheiden diende te worden, omdat het de tweede klankverschuiving niet had meegemaakt.

2. NA 1830. Na de Belgische revolutie ontstond een nieuwe situatie, ook van Duits gezichtspunt uit. Toen na 1830 het Frans in België de enige officiële taal werd en alle ambten en bedieningen van hoog tot laag aan Franstaligen, Walen en Franse immigranten, werden toebedeeld, kreeg de Belgische staat in de ogen van het buitenland het aanschijn een verlengstuk van Frankrijk te zijn. De regering in Brussel bevond zich tot in 1839 officieel in staat van oorlog met Nederland en ze bestreed het Nederlands, omdat ze daarin de taal van een vijandelijk land zag. Het was bijgevolg staatsgevaarlijk bij de Noordnederlanders steun te zoeken voor enigerlei Vlaamse actie. Frankrijk steunde de Walen en de franskiljons krachtdadig. Zo waren de Vlaamsgezinden erop aangewezen naar elders uit te zien voor steun. Daar er van het oosten uit handen werden uitgestoken, was de verleiding zeer groot om daar op in te gaan. Om diplomatieke redenen kon de Belgische regering daar weinig tegen doen.

In de eerste periode na 1830, zeker tot het verdrag van april 1839, moet er een duidelijk verschil worden gemaakt tussen de houding van de Duitse Bond en de diverse Duitse regeringen en aan de andere kant de houding van enkele intellectuelen en handelsmensen. Duitsland was toen nog geen sterke staat, maar een reeks van min of meer zelfstandige vorstendommen en staten, sinds 1834 weliswaar verbonden in de Zollverein en met een gemeenschappelijke landdag van vorsten onder het presidium van de Oostenrijkse keizer, zoals bij het Verdrag van Wenen bepaald was. De sterkste van die staten, Oostenrijk en Pruisen, hadden bovendien een stem in het kapittel bij de onderhandelingen nopens het vredesverdrag met Den Haag. Voor de Duitse Bond betekende de nieuwe Belgische staat een inbreuk op het stelsel van Wenen en men zag er het produkt van de verafschuwde revolutionaire theorieën in die uit Parijs kwamen, ja, men beschouwde België zonder meer als een Frans maaksel dat voorbestemd was om door zijn zuidelijke buur te worden geannexeerd. Bovendien waren vooral de kleinere Duitse landen benauwd voor repercussies en Pruisen vreesde de

nadelige uitwerking van het Belgische voorbeeld op het Rijnland, dat nog geenszins in de Pruisische staat was geïntegreerd. De verhouding tussen België en de Bond bleef daardoor zeer gespannen, Luxemburg en Limburg vormden daarbij een gevaarlijke twistappel en een gewapend conflict tussen Belgische troepen en het Bondsleger was niet denkbeeldig. Slechts de interne zwakte van de Bond en de houding van Engeland verhinderden, dat de Bond metterdaad de zijde van Willem I koos, waartoe hij volgens de verdragen verplicht was. Het geloof in de mogelijkheid van een duurzame zelfstandigheid van België was uitermate gering. Deze constellatie deed inmiddels de belangstelling voor Vlaanderen weer toenemen, omdat een eigen Belgische staat geen werkelijke oplossing leek. Arndt pleitte opnieuw in twee brochures (1831 en '34) voor aansluiting van België bij Duitsland. De Zwitser Ernst Münch, die in 1827 een leerstoel voor theologie te Luik had aanvaard en na de revolutie naar Den Haag uitweek, waar hij tot 1841 werkzaam was aan de Koninklijke Bibliotheek, nam het als een der zeer weinigen voor Oranje op (in welks dienst hij stond). Hij veroordeelde de omwenteling fel en trachtte het orangistische standpunt in brochures en vooral krant artikelen in Duitsland ingang te doen vinden. Zonder succes, want de opvatting, dat de banden met Duitsland aangehaald moesten worden, hetzij van België in zijn geheel, hetzij speciaal van Vlaanderen, begon in enkele dagbladen en tijdschriften in de jaren dertig meer veld te winnen dan zijn pleidooi voor herstel van het Verenigd Koninkrijk. De opkomst van de

Hoffman von Fallersleben.

eerste flaminganten in Gent, Leuven en later ook Antwerpen vormde stellig een voorwaarde hiervoor, omdat zij een aanknopingspunt voor con-

tacten bood. Een der ijverigsten in dit opzicht werd de dichter, geleerde en patriot Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798-1874). Op zoek naar middeleeuwse dichtwerken en oude manuscripten reisde hij naar Nederland en België. Over Vlaanderen raakte hij in geestdrift en bij zijn verblijf in 1837 en '39 knoopte hij vriendschappelijke relaties aan met J.F. Willems, Ph. Blommaert, F.A. Snellaert, P. van Duyse, J.M. Dautzenberg en anderen. Reeds in 1830 had hij in zijn *Horae Belgicae* een bijdrage geleverd tot de kennis en studie van Middelnederlandse poëzie. Voor de flaminganten was de kennis en het enthousiasme van deze Duitser, juist in die eerste jaren, waarin het schuchtere begin van hun strijd voor behoud van het Vlaams viel, een waardevolle steun. Hoffmann heeft de beweging stellig impulsen en zelfvertrouwen gegeven.

Juist nu er van contacten met het Noorden geen sprake kon zijn, waren de contacten met Duitsland en de Duitse cultuur van belang. Hoffmann publiceerde in Vlaamse tijdschriften en maakte in Duitsland propaganda voor de strijd tegen de verfransing. Na enkele jaren keerde hij de beweging echter de rug toe, teleurgesteld door de onderlinge tegenstellingen, teleurgesteld ook waarschijnlijk door het feit dat hij zelf geen vaste voet in België had kunnen krijgen. Ook de rechtshistoricus Leopold Warnkönig, die van 1817 tot '36 in België een hoogleraarschap bekleedde (achtereenvolgens in Luik, Leuven en Gent), sympathiseerde met de flaminganten. In zijn staats- en rechtsgeschiedenis van Vlaanderen had hij de nadruk gelegd op het eigen karakter van Vlaanderen, maar ook op de samenhang met het Noorden, waardoor hij tot het ontstaan van een Grootnederlandse conceptie bijdroeg. Warnkönig was een autoriteit, die de flaminganten, met name in Gent, beïnvloedde. Na zijn terugkeer naar Duitsland (Freiburg) bleef hij ijveren voor de bekendheid van de Vlaamse literatuur. Er verschenen in de Duitse pers in toenemende mate artikelen over België en vooral over het „stamverwante” Vlaanderen. Karl Andree, redacteur van de *Mainzer Zeitung*, toonde belangstelling en correspondeerde met enkele flaminganten. De Zuidoostelijke archivaris J.F. Mone, die in Leuven geschiedenis doceerde, maar in 1837 naar Duitsland vertrok, bleef in zijn *Anzeiger de Vlaamse letterkunde* propageren, en zo waren er meer. Het betrof hier journalisten, filologen, soms ook eenvoudig publicisten die op grond van een reis de aandacht van het Duitse publiek op Vlaanderen vestigden. De toon van deze belangstelling was duidelijk pangermaans en nationaal. Men zag in de Vlamingen een stamverwant volk dat nauwe aansluiting bij de Duitse cultuur en indirect ook bij de Duitse eenheidsbeweging zou moeten zoeken om weerstand tegen de verfransing te kunnen bieden.

Herhaaldelijk werd daarbij aan de flaminganten de invoering van de Duitse taal aanbevolen, als enig medicament, omdat men twijfelde aan de levensvatbaarheid van een eigen Vlaamse cultuur. Dat was o.m. het geval met J.W. Loebell, die in 1836 de flaminganten voorstelde het Hoogduits als cultuurtaal aan te nemen, en met Hoffmann von Fallersleben, die twee jaar later met hetzelfde voorstel voor de dag kwam. Deze laatste vond bijval bij zijn landgenoten J. Kuranda, W. Plate en G. Höfken en in Vlaanderen bij J.M. Dautzenberg

en Ph. Blommaert. De meeste Vlaamse Bewegers stemden daar niet mee in, maar een aantal onder hen, onder leiding van de flamingantische Waal Delecourt, gingen op zoek naar een groter uitspringsgebied voor hun taal en een ruimer afzetgebied voor de Vlaamse boeken. In een brochure, *La langue flamande, son passé et son avenir*, uitgegeven onder de schuilnaam Hubert Vandenhoven, stelde Delecourt voor de spelling van het Nederlands zo aan te passen, dat men tot eenheid zou komen met de Nederduitse dialecten van over de Rijn.

Ook na de verdragen van april scheen de kwestieuze toestand van de Belgische staat niet veilig. Na 1839 bleven in België de aanhangers van een aanhechting bij Frankrijk actief. Bovendien dreigden Thiers en Guizot van Parijs uit herhaalde malen met een Franse militaire opmars tegen België en het Rijnland om die bij Frankrijk in te lijven. De Belgische situatie, samen met de Duitse eenheidsbeweging, die juist in de tweede helft der jaren dertig weer sterker werd, vormden de achtergrond van de belangstelling voor de V.B. Daarnaast bepleitten enkele zakenlieden in het Rijnland, zoals de Keulse Ludolf Camphausen en de Akense David Hansemann een andere politieke houding t.a.v. België. Zij waren bevreesd, dat de anti-Belgische politiek van Pruisen en de Bond België in de armen van Frankrijk zou drijven en achtten het een verstandiger politiek door het aanknopen van economische contacten de Belgen aan de Duitse kant te krijgen. Tevens hoopten zij door een spoorlijn Keulen-Antwerpen de gehate monopoliepositie van Nederland aan de Rijnmonding te kunnen ondermijnen. Ofschoon het hier bovenal een politieke en economische kwestie betrof, maakten de voorstanders van die zwenking ook gebruik van het pangermaanse argument en deelden zij de opvatting, dat Vlaanderen als verwant land nauwere aansluiting bij Duitsland zou moeten zoeken. Een duidelijk onderscheid tussen België en Vlaanderen werd echter nog steeds niet gemaakt. In de jaren veertig doorliep de belangstelling een kleine climax. Het handelsverdrag van 1 september 1844 tussen België en de Zollverein maakte een eind aan de koele verhouding tussen de beide regeringen en in pangermaanse kringen zag men een tijdperk van toenadering tussen alle Germaanse stammen, met name tussen Duitsland en Vlaanderen, en droomde zelfs van een Germaans federatief rijk, met Duitsland als de natuurlijke kern. De in België levende Victor Coremans, wegens zijn extreme nationale en liberale denkbeelden in Zuid-Duitsland vervolgd en naar Brussel uitgeweken, gaf (1840-'41) *Die freie Presse* uit: een tweetalig Duits-Frans blad, waarin hij zich voor culturele toenadering inzette en de Duitse literatuur aan de flaminganten ten voorbeeld stelde. Soortgelijke doelstellingen had ook de filoloog Johann Wilhelm Wolf uit Keulen, die met zijn schoonmoeder, de dichteres Luise van Plönnies Vlaamse literatuur in Duitsland bekend maakte. Dr. Wolf doceerde in Gent (Arendt in Leuven). Wolf gaf, in samenwerking met Kuranda, Delecourt, Vleeschouwer, Dautzenberg en Jottrand, in 1845 in Brussel het tijdschrift *De Broederhand* uit. Dit tijdschrift nam een eigen spelling aan met de bedoeling teksten te publiceren die men zowel in Nederland en in Vlaanderen als in Duitsland zou kunnen lezen en begrijpen.

pen. De publikatie van P. Lebrocquy, *Analogies linguistiques du flamand dans ses rapports avec les autres idiomes d'origine teutonique*, scheen de richting van Delecourt voedsel te geven, omdat de auteur daarin het Vlaams, het Hollands en het Platduits als drie dialecten van één en dezelfde niet-genoemde taal voorstelde, die vroeger Diets of Nederduits heette. Het Platduits was dus gelijkvormig aan het Vlaams en het Hollands en omgekeerd. Delecourt maakte die beschouwingen tot de zijne en scheen een ogenblik succes te zullen boeken, maar de overdrijvingen van Kuranda lokten hevige reacties uit van de kant van Nolet de Brauwere van Steeland, Domien Sleenckx, Jan Frans Willems en van Hendrik Conscience.

Een meer politieke inslag vertoonde Ignaz Kuranda, een uit Praag afkomstige journalist, die in 1841-'42 in Brussel het Duitstalige blad *Die Grenzboten* deed verschijnen. Kuranda wees de Duitsers op het belang van het Germaanse element in België, waardoor dit land gepredestineerd was ook politiek aansluiting bij Duitsland te zoeken. Aangezien zowel Wolf als Kuranda in de V.B. uiteindelijk slechts een overgangverschijnsel zagen, dat de geesten voor die aansluiting rijp zou maken en dat bestemd was om in de grote Duitse cultuur op te gaan, werden hun activiteiten en publikaties door de flaminganten zelf niet onverdeeld op prijs gesteld. Wolf, die aanvankelijk als vriend en propagandist van de opkomende beweging met veel hartelijkheid was binnengehaald, werd, toen hij in zijn *Broederhand* Duitsland als de aangewezen culturele leider aanpreef, vinnig geboycot. Kuranda bleef van het begin af aan vrij geïsoleerd.

Eveneens sterk politiek gekleurd was ook de belangstelling van Gustav Höfken, liberaal, voorstander van de Duitse eenheid, journalist bij de vrij radicale *Rheinische Zeitung*. Höfken was aanhanger van de protectionistische ideeën van List en streefde naar een uitbreiding van de Zollverein, die vooral België zou moeten omvatten. Deze economisch-politieke motieven waren voor hem het belangrijkste. Maar daarnaast zag hij de V.B. met veel sympathie als een symptoom van de Germaanse aard van Vlaams België, die dit land tot de natuurlijke bondgenoot van Duitsland maakte tegen Frankrijk. In zijn boek *Belgien in seinen Verhältnissen zu Frankreich und Deutschland mit Bezug auf die Frage der Unterscheidungszölle für den Zollverein* (1845) toonde hij niet alleen oog voor de politiek vrij moeilijke positie van de jonge staat tussen Frankrijk en Duitsland in, maar ook voor het Vlaams-Waalse dualisme en zag hij de enige oplossing in een volmaakte gelijkwaardigheid van status voor beide volksgroepen. Onder de Duitsers, die in deze jaren belangstelling voor Vlaanderen en de strijd om behoud van het Vlaams toonden, kunnen nog genoemd worden de Berlijnse publicist Johann Firmenich, die van 1841 af de verzameling *Germaniens Völkerstimmen* deed verschijnen, waarin hij ook proeven van Vlaams dialect opnam, geheel van pangermaans standpunt uit. Hetzelfde gold voor de taalkundige E. Kausler, uitgever van de *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*, die van 1844 af in Tübingen verschenen. Melchior von Diepenbrock, aartsbisschop van Breslau, afkomstig van Bocholt, vertaalde in diezelfde jaren verscheidene werken van Conscience in het Duits. Dat deed de Vlaamse auteur

Der
Löwe von Flandern.

Von
Heinrich Conscience.

Erster Theil.

Münster 1846.

In der Aschendorff'schen Buchhandlung.

in Duitsland in aanzien stijgen en opende voor hem via het Duits de weg naar de rest van Europa. Al droegen alle genoemden ertoe bij, dat men in Duitsland meer kennis nam van de Vlaamse problematiek en dat men de nieuwe Belgische staat in een wat ander licht ging zien, men mag de invloed van deze activiteiten ook niet overschatten. Voornamelijk betrof het immers geleerden, filologen, die van hun literaire belangstelling voor het Germaanse talencomplex uit en van een romantisch Germaans-volks besef uit de Vlamingen als „broederstam” ontdekten. Al spoedig bleek ook, ondanks de vriendschappelijke relaties met enkele flaminganten (J.F. Willems, F.A. Snellaert, P. van Duyse vooral), dat de doelstellingen en verwachtingen uiteenliepen. Voor de flaminganten betekende de Duitse belangstelling een welkome steun. De regering-De Theux, die toen in Brussel aan het bewind was, zocht om politieke en economische redenen, o.m. omdat ze ook tegen inlijving bij Frankrijk gekant was, eveneens toenadering tot het oosten en zo kwamen de pro-Duitse sympathieën van de flaminganten in haar politiek van pas. Toch verleende Pruisen geen financiële steun: toen het enige Vlaamse dagblad, Vlaemsch België, om die steun vroeg, werd hij geweigerd. De kennis van de Duitse cultuur was bij de Vlamingen overigens uiterst gering en van een aanleunen wilden ze niet horen. Ze wilden Vlamingen blijven, maar zagen zich bedreigd door Frankrijk en het Frans, dat ze daarom als een slechte buur beschouwden, het Duits daarentegen als een goede,

van wie ze steun konden verwachten tegen de verfransing. Het optreden van de flaminganten en de Fransonkundigheid van de brede massa in Vlaanderen logenstrafte de Duitse opinie dat heel België, Vlaanderen inclusief, geheel en al Franstalig was, zoals het officiële België het in het buitenland wilde doen voorkomen.

Men trof toentertijd vier richtingen aan in de V.B. t.o.v. Duitsland: de eerste, die elke toenadering zowel tot Duitsland als tot Frankrijk afwees, de tweede, die doelbewust de Nederlandse taal en de zelfstandigheid wilde prijsgeven en zich bij Duitsland aansluiten, nl. die van de pangermanisten, de derde, die zich blindelings en zeer vaag en romantisch met de Duitsers wilde verbroederen, en tenslotte de vierde richting, die voor voorzichtige verbroedering was. Toch achtte de grote meerderheid van de Vlaamse Bewegers het noodzakelijk toenadering te zoeken als tegenhanger van het dreigende Franse imperialisme.

Gelijksoortige Duitse toenaderingspogingen waren in Noord-Nederland op argwaan gestoten en die argwaan beïnvloedde de V.B. De Duitsers hadden (met uitzondering van G. Höfken) te weinig oog voor de politieke implicaties, die hun pangermaanse propaganda voor de flaminganten en voor Vlaanderen met zich mee bracht. In sommige gevallen vermengden zich deze voorstellingen ook met geheel andere motieven en dacht men aan economisch samengaan, vooral op basis van de verbinding Keulen-Antwerpen. Doordat het nationaal denken in de volksgeest soms ook nog met liberale elementen vermengd was, kon men belangstelling voor de Vlaamse zaak zelfs combineren met sympathie voor de liberale Belgische constitutie, die aan de Duitse staten ten voorbeeld werd gesteld, zoals bij Kuranda en Höfken het geval was. Zo konden ook radicale publicisten belangstelling voor België tonen, zoals Karl Grün of de ondoorzichtige avonturier Adalbert von Bornstedt, die in 1847 zijn *Deutsche Brüsseler Zeitung* uitgaf, waarbij echter sociaal-revolutionaire ideeën domineerden. Een aparte categorie die tot contacten bijdroeg, vormden de talrijke Duitse geleerden van wie sommigen al onder het Verenigd Koninkrijk naar België waren gekomen en die, elk op zijn gebied, de Duitse wetenschap in België introduceerden. Een enkele, zoals de rechtshistoricus W.A. Arendt te Leuven, trachtte ook het Duitse publiek voor te lichten omtrent de Belgische en Vlaamse toestanden. Arendt distantieerde zich daarbij van de onproblematische pangermaanse visie, zoals die herhaaldelijk in het Duitse beeld van Vlaanderen opdook.

Een apart hoofdstuk vormden de gemeenschappelijke zangersfeesten, die in de jaren 1844-'47 Duitse en Vlaamse zangverenigingen met elkaar in aanraking brachten (z. Vlaemsch-Duitsch Zangverbond). Ook deze festiviteiten moeten worden gezien tegen de achtergrond van een romantisch gevoel van Germaanse broederschap, waarbij vooral de Rijnlanders een zekere lotsverbondenheid met de Vlamingen ontdekten, nog versterkt door het gemeenschappelijke katholicisme. De revoluties van 1848 maakten aan deze ontmoetingen voorlopig een einde, maar aangezien hier niet slechts enkele intellectuelen met elkaar in aanraking kwamen, doch honderden lieden uit verschillende lagen van de bevolking, droegen deze feesten meer tot weder-

zijds begrip bij. Terwijl de Duitse literatuur slechts voor weinigen toegankelijk was, drongen de Duitse muziek en het Duitse lied, ook het studentenlied, veel meer in Vlaanderen door.

3. NA 1848. De politieke ontwikkeling bleef inmiddels beslissend voor de Vlaams-Duitse relaties. Terwijl die in de jaren veertig contacten had begunstigd haalden de gebeurtenissen van het jaar 1848 daar een streep door. In Duitsland kwam vooreerst een eind aan de droom van eenheid. Ook nauwere aansluiting van Vlaanderen was daarmee een illusie geworden. Omgekeerd had België zijn levensvatbaarheid bewezen en dit werkte ook door op de V.B. Tenslotte viel in Brussel de regering-De Theux en werd opgevolgd door de regering-Rogier, die opnieuw de ultra-Franse koers insloeg. Niet minder belangrijk was het feit dat na 1850 de relaties met Nederland weer beter werden, zodat van Vlaamse kant de behoefte aan Duitse steun en propaganda eveneens terugliep. Dat wil niet zeggen, dat de contacten geheel verbroken werden. Op het Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Gent in 1849 werd nog eens de volksverwantschap van Vlamingen, Noordnederlanders en Platduitsers geproclameerd. Zelfs De Haerne achtte een ruimere politieke unificatie, waartoe ook de Platduitsers dienden te behoren, wenselijk. In Gent werd eveneens besloten een woordenboek van de Nederlandse taal te doen samenstellen en het Duitse woordenboek van de gebroeders Grimm werd als model gekozen. Verder werkte Delecourt mee aan de Europese taalkaart van Bernhardi, die

ARCHIEF
VOOR HET
CULTUURLEVEN
20559

Von der Schelde bis zur Maas.

Das geistige Leben
der
V l a m i n g e n

seit dem Wiederaufblühen der Literatur.

Biographien, Bibliographien und Proben
von
Ida von Düringsfeld.

Erster Band.

Leipzig.
A. v. Lehmann.

Brüssel.
Fr. Claassen.

1861.

het nog eens over een Nederduitse taal had, verdeeld over drie dialecten, en die een territorium bestreek dat zich van de Vlaamse Noordzeekust tot Tilsit en van de Alpen tot de Oostzee uitstrekte. De gegevens van die kaart gebruikte Delecourt op zijn beurt om zijn beweringen te staven. Hij werd aldus de voorloper van C.J. Hansen, die tot één spreektaal van Duinkerke tot Königsberg wilde komen. Er waren ook nog steeds Duitsers die voor Vlaanderen reclame maakten, zoals de dichteres Ida von Düringsfeld. Zij publiceerde Von der Schelde bis zur Maas, een verzameling van Vlaamse biografieën en informaties over Vlaamse literatuur en Vlaams leven (1861) en onderhield enge relaties o.m. met J.M. Dautzenberg en F. de Cort. Een Hessisch journalist, Friedrich Oetker, bemoeide zich nog veel intensiever met het Vlaamse vraagstuk als zodanig en schreef een boek over de taalstrijd. Oetker, die enkele jaren in België verbleef als halve emigrant, drong bij de flaminganten aan op een duidelijk gerichte politieke activiteit. De beweging kwam immers in deze jaren en vooral na het optreden van de Grievencommissie van 1856 steeds meer voor de vraag te staan, hoe zij moest opereren en in hoeverre zij een politiek karakter diende aan te nemen. Oetker bestreed de politieke onthoudingstendenties. Hij aanvaardde het dualisme katholicisme-liberalisme, dat de beweging zo sterk verdeelde, als een realiteit, maar pleitte voor Vlaamsgezinde kernen binnen de partijen, die aan de strijd voor behoud van de Vlaamse volksaard en cultuur de volstrekte prioriteit zouden toekennen boven alle andere zaken. Binnen hun partijen moesten de flaminganten druk uitoefenen voor hun zaak.

Oetkers opvattingen hebben invloed uitgeoefend, zoals uit de activiteiten van het Vlaamsch Verbond bleek. Als theoreticus van de politisering van de beweging in de jaren vijftig is hij nauw verbonden met de Vlaamse geschiedenis. Ook hij zag daarbij echter de Vlaamse zaak uiteindelijk als een onderdeel van de Duits-Germaanse zaak. Was dat het sein voor een wederopleving van het pangermanisme? Een voordracht te Hamme door P. Vermeire, gevolgd door een brochure van dezelfde, deed de discussie hoog oplaaieren. Vermeire beweerde dat men van een Vlaamse tot een Germaanse beweging moest komen, omdat het beperkte taalgebied een hinderpaal was voor de ontplooiing van de V.B. De Vlamingen moesten het Hoogduits overnemen, de universele taal van alle Germanen! Het Nederlands en het Vlaams waren slechts Duitse dialecten: de Vlamingen waren eigenlijk Duitsers, want ze spraken Duits. Vermeire kreeg de steun van Jottrand en werd bijgevalen door Der Pangermane. In de jaren zestig zien we opnieuw een poging – enigszins in het voetspoor van I. Kuranda, V. Coremans en J.W. Wolf – om door oprichting van een Vlaams-Duits orgaan de banden aan te halen en meer nadruk te leggen op de verwantschap tussen beide naties. Het betreft hier het blad Der Pangermane, uitgegeven in 1859 door Friedrich Baader. Ook dit werd geen succes, een aanwijzing, dat men toch op tweeërlei golflengte dacht. Medewerkers aan Vlaamse zijde waren J.M. Dautzenberg, Pieter Genard, Frans de Cort en Jan van Droogenbroeck. Dautzenberg beweerde dat Duits en Vlaams voor hem hetzelfde betekenden. F. Oetker en F. Baader waren de Duitse re-

dacteuren. Alberdingk Thijm verweet Dautzenberg zijn houding en zijn gemis aan Nederlands taalgevoel, maar hij meende toch ook dat Vlaanderen en Nederland meer van Napoleon II dan van Duitsland te vrezen hadden.

Het blijkt wel dat de initiatieven meestal van Duitse kant uitgingen, terwijl men in Vlaanderen de boot afhield, zodra men het gevoel had, dat er meer achter zat dan pure belangstelling voor de Vlaamse zaak. Der Pangermane maakte van Nederduits Duits en het onderscheid Duits-Germaans was onduidelijk; beide woorden werden als synoniemen gehanteerd. Scherpe kritiek kwam uit Nederland van Thorbecke en in Vlaanderen verweet men P. Vermeire en Der Pangermane hun minachting voor het Nederlands. De Vlaamse pers beschuldigde hen van annexionisme en J.F.J. Heremans betoogde dat het welslagen van hun plan de ondergang van de V.B. zou betekenen.

Aan de andere kant mogen de Duitse sympathisanten stellig niet allen over één kam geschoren worden en de pangermaanse conceptie, die er in alle gevallen wel achter zat, kende nog allerlei variaties van een grotere culturele versmelting der verwante stammen tot een politieke federatie. Ook werden binnen de Germaanse gemeenschap weer eenheden onderscheiden. Behalve de Groot-Nederlandse gedachte, die voor de Duitsers weinig aanknopingspunten bood, was ook een ruimere Nederduitse conceptie ontstaan, een voorstelling die van de saamhorigheid van alle Vlaams-, Nederlands- en Nederduitstalige streken uitging. J.W. Wolf had hier al mee gewerkt en V.H.J. Delecourt had een nieuwe gemeenschappelijke Nederduitse taal willen scheppen. In de jaren zestig ontstond de Aldietse beweging van C.J. Hansen, die met Platduitse dichters contacten zocht. Figuren als Fritz Reuter en vooral Klaus Groth stelden, van hun strijd voor een Platduitse literatuur uit, belang in deze beweging, maar de pogingen, o.a. van Hansen, om de Platduitse dichters regelmatig bij de Vlaams-Nederlandse congressen te betrekken liepen op niets uit, ook door het verzet van Nederlandse kant (Alberdingk Thijm) (z. Aldietse Beweging).

Het gevoel van Duits-Vlaamse stamverwantschap bleef inmiddels behouden en er werd bij voorkomende gelegenheden van Duitse kant de aandacht op gevestigd. Jacob Grimm en Hoffmann von Fallersleben doken weer op in Vlaanderen. Eerstgenoemde werd zelfs tot erevoorzitter benoemd van het Comité flamand de France in Duinkerke. De wederopbloei van de Vlaams-Duitse relaties beperkte zich echter in hoofdzaak tot de liberale flaminganten, terwijl de katholieken, uit bewondering voor Napoleon II, zich afzijdig hielden.

Al die discussies met pangermanisten en met Dietzers eindigden ermee de Vlaamse Bewegers tot het duidelijk inzicht te brengen dat Nederlands en Duits twee verwante, maar toch verschillende talen waren. De reactie van de Vlaamse Bewegers, op enkele uitzonderingen na, was dat ze alle eenwording of aansluiting bij Duitsland afwezen, maar toch bescherming bleven zoeken bij Duitsland tegen Frankrijk. De reactie was zowel politiek als linguïstisch negatief. Ook Hansen werd afgewezen, maar zijn optreden liet sporen na: Klaus Groth werd in Vlaanderen populair en beïnvloedde de gezusters Loveling en Pol de Mont. Dat de Vlaamse

Bewegers afkerig bleven t.o.v. het pangermanisme, bewijst hun afwijzende houding tegenover de historicus L. Vanderkindere, die op grond van de volkerenatlas, gebaseerd op de talen en door Richard Böckh ontworpen, de Vlaamse zaak als voorbijgestreefd beschouwde en Vlamingen en Walen de raad gaf zich respectievelijk bij Duitsland en bij Frankrijk te doen inlijven.

Van meer belang bleef echter het economische gezichtspunt, de wens om Antwerpen tegen de Nederlandse havensteden uit te spelen. In 1868 schreef de publicist J. Lehmann in *Magazin für die Literatur des Auslandes*, dat de V.B. meer aandacht verdiende, omdat op die manier de Rijn- en Scheldemonding vrijgehouden werd van Franse invloed, een artikel, dat van Vlaamse kant geprikkelde reacties verwekte. Het is echter symptomatisch, omdat hier de beweging zo overduidelijk als instrument werd gezien in dienst van Duitse belangen. De jaren zestig brachten grote politieke omwentelingen met zich mee en de Belgische zelfstandigheid werd door een samenspel van Napoleon III met Bismarck bedreigd. In het pragmatisme van de nieuwe Pruisische politiek, die nu in toenemende mate ook de Duitse politiek bepaalde, was voor romantische voorstellingen in de volksgeest met betrekking tot Vlaanderen of de V.B. geen plaats. Anders dan de genoemde sympathisanten en publicisten zag Bismarck in de V.B., zo hij er al kennis van nam, geen instrument voor zijn doelstellingen.

4. NA 1870. De Pruisische politiek, die België met zorg vervulde, droeg eerder tot een verkoeling van de verhoudingen bij, vooral omdat ook tal van flaminganten de expansionistische politiek van de oosterbuur met argwaan gadesloegen. Ofschoon dan in 1871 de Duitse overwinning op Frankrijk in Vlaamse kringen voldoening teweegbracht, kan van een intensivering van de betrekkingen in de decennia na 1870 niet worden gesproken. Deze geestdrift werd overigens al kort na 1871 getemperd, toen heel wat Duitsers die zich in België en vooral in Antwerpen vestigden, zich in de rijen van de franskiljons gingen voegen, vooral die van de liberale.

Bismarcks politiek was na 1870 duidelijk op het behoud van de status quo gericht en op isolering van Frankrijk. De realiteit, waarmee hij in dit verband rekening hield, heette België en niet Vlaanderen, en voor nieuwe expansionistische verlangens in westelijke richting onder Duitse intellectuelen van Germaanse signatuur in de volksgeest werd het licht niet op groen gezet. Wel droeg de snelle industrialisatie van Roergebied en Rijnland in deze decennia bij tot een streven om de kuststreken, in Vlaanderen zowel als in Nederland, economisch sterker aan het Duitse achterland te binden, waarbij dan ook weer Nederland en België tegen elkaar uitgespeeld werden. Over het algemeen prefereerden industriële kringen daarbij de toenadering tot België boven die tot Nederland, omdat men het gevoel had, dat de Belgen soepeler zouden zijn. In dit kader kwam het project op van een Schelde-Rijnkanaal, dat de „ijzeren Rijn” Keulen-Antwerpen beslissend zou versterken. Er kwam ten slotte niets van en de economische expansie ontwikkelde haar eigen dynamiek, die bepaalde takken van industrie en bedrijfsleven juist meer naar Nederland dreef. Maar al was er onder Bismarck geen

sprake van avonturen voor bepaalde pressiegroepen, de voorstelling dat de kleine randstaten voorbestemd waren om vroeger of later hun zelfstandigheid te verliezen in een Europa dat duidelijk in tegenstellingen tussen de grote mogendheden uiteenviel, was na 1871 in nationalistische kringen toch veel aan te treffen. De befaamde historicus Treitschke was een der verkondigers van deze opvatting.

Bismarcks aftreden in 1890 was symptomatisch voor een keerpunt in de Duitse ontwikkeling. De industriële expansie werkte imperialistische tendenties in de hand, en groeperingen die vonden, dat er ook aan Bismarcks eenheid nog wat te verbeteren viel, konden zich weer sterker doen gelden. Toen in 1891 Engeland en Duitsland de overeenkomst betreffende Helgoland en Zanzibar gesloten hadden, richtten een antal Duitsers, niet tevreden over dat verdrag, de Alldeutscher Verband op, die sterkere aaneenschakeling van alle Duits-Germaanse stammen juist ook buiten de Rijksgrenzen op zijn programma had staan. Daarmee kwam ook Vlaanderen weer meer in het Duitse gezichtsveld, nog niet onmiddellijk, maar wel enkele jaren na een reorganisatie van het verbond, die in 1894 plaatsvond. Het betrof hier geen partij die rechtstreeks politieke invloed kon doen gelden, en de doelstellingen werden door regeringskringen als onrealistisch extremisme afgewezen; een afwijzing die inmiddels meer een tactische en praktische oorzaak dan een principiële had. Het verbond telde vele intellectuelen onder zijn leden en in gematigder vorm werden de pangermaanse ambities door veel bredere kringen gedeeld, vermengd met de bovengenoemde economisch-imperialistische opvattingen van de nationaal denkende burgerij. Een der roerigste leden van het verbond, Fritz Bley, pleitte, evenals een zekere professor Hasse, voor een Germaanse statenbond, uiteraard met het Duitse rijk als kern. In 1896 werden deze denkbeelden door Harald Graevell rechtstreeks aan de Vlamingen gepresenteerd in het Antwerpse weekblad Vlaamsch en Vrij. De Vlamingen moesten België geheel beheersen, maar dan zou het Duits de bestuurstaal moeten worden. Het instrumentele karakter, dat het pangermanisme altijd aan de V.B. had toegekend, kwam hierbij dus opnieuw naar voren en leidde tot heftige reacties van Vlaamse zijde. Graevell had van Hansen de term „al-Diets” overgenomen, hetgeen door sommigen als een camouflage voor „al-Duits” werd opgevat (Prayon). De al-Duitsers wilden bovendien de relaties tussen Vlaanderen en Nederland verstoren, omdat ze die gevaarlijk achtten voor hun pangermanisme. Weer steunden de Noordnederlanders de Vlaamse Bewegers in hun afwijzende houding.

Het verbond richtte zich overigens niet in de eerste plaats tot de Vlamingen en flaminganten, maar wel tot de Duitse kolonie in Vlaanderen, zoals ook elders. In 1897 distantieerde het bestuur van de Vlaamsche Volksraad zich in een brief van de doelstellingen van de Alldeutscher Verband. In enkele brochures van die kant werd zelfs al van annexatie gesproken. Dat ging zelfs het centrale bestuur te ver. Wel stimuleerde het Vlaams Comité binnen het verbond de oprichting van het tweetalige tijdschrift Germania, dat van 1898 tot 1905 gezamenlijk met een aantal Vlamingen werd uitgegeven

met het doel (alweer) de culturele banden over en weer aan te halen. De Vlaams-Duitse samenwerking verliep niet onproblematisch, ofschoon van Duitse kant annexionistische geluiden werden onderdrukt. Velen, ook onder de flaminganten, zagen er desalniettemin een verkapt Duits orgaan met imperialistische tendenties in. In enkele bijdragen, zoals van Kurt von Strantz (in 1899), staken die trouwens toch vrij onbewimpeld de kop op. Strantz zag in België (en Nederland) afvalligen en voorposten van het rijk, die geen werkelijke toekomst hadden. Met die gedachte stond hij in de jaren omstreeks de eeuwwisseling stellig niet alleen, waarbij het dus niet uitsluitend om Vlaanderen ging, maar om „de” kleine buurstaten. De belangstelling voor de Nederduitse streken, als een bij elkaar horend gebied, uitgaande van een Nederduitse conceptie, vond een uitermate populaire propagandist in Julius Langbehn, die in 1890 in zijn bestseller *Rembrandt als Erzieher* in het Nederduitse territorium de Germaanse aard het zuiverst vertegenwoordigd vond. Zijn opvattingen van de volksgeest waren al duidelijk met racistische elementen doorspekt. Ook in de *Alldeutscher Verband* trouwens waren zijn bloed- en bodemtheorieën schering en inslag. Representatief voor Duitsland kunnen deze opvattingen zeker niet genoemd worden. Het betrof hier de extremisten, maar hun denken vond toch een getemperd begrip in veel bredere kringen, waar een vaag volksracistisch element een integrerend bestanddeel van het nationalisme uitmaakte.

In feite was de kennis van Vlaanderen en de Vlaamse literatuur in Duitsland gering, zeker onder het grote publiek, maar de opvatting, dat de Vlamingen als stamverwante Germanen eigenlijk niet in het als pro-Frans geldende België thuishoorden, maar aan de Duitse zijde, of ook, dat België een anomalie was, zal toch op weinig verzet gestuit zijn. Van steun van regeringszijde bij bepaalde annexionistische geluiden was echter geen sprake. De internationale constellatie liet niet toe, dat Berlijn zich achter pangermaanse doelstellingen schaarde. Dat het daar geen principiële bezwaren tegen had, zou blijken toen de Duitsers in 1914 België bezetten, al liepen ook toen doelstellingen en concepties aan Duitse zijde nog aardig uiteen.

LITERATUUR: H. Pirenne, *Le pangermanisme et la Belgique* (1919); - O. Fischer, *Belgie a Nemecko. La Belgique et l'Allemagne* (1927); - L. Sosset, *Influence du germanisme sur les lettres belges de 1830 à 1900* (1936); - R.P. Oszwald, *Deutsch-niederländische Symfonie* (1937); - *Flandern-Niederdeutschland. Ein Gemeinschaftswerk von Flamen und Niederdeutschen* (o.l.v. H. Schuett, 1939); - A. Jacob, *Betrachtungen zu dem Thema Deutschland, Flandern und Holland in ihrer geistigen Beziehungen seit dem Westfälischen Frieden*, in *Mitteilungen aus dem Quickborn*, jg. 32 (1939, p. 74-86); - P. Arents, *De Vlaamsche schrijvers in het Duitsch vertaald*, I (enig verschenen, 1944); - G. Vannes, *Duitse invloed in Vlaams-België tussen 1830 en 1848*, in *Tijdschrift voor levende talen*, jg. 11 (1945, p. 91-94); - G. Vannes, *Taalparticularisme en pangermanisme*, in *Tijdschrift voor levende talen*, jg. 12 (1946, p. 254-256); - H. Uyttersprot, *Heinrich Heine en zijn invloed in de Nederlandse letterkunde* (1953); - J. Behets, *Uit de voortijd van de Vlaamse Beweging in Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 19 (1959, p. 383-388); - J. Behets, *Het „Germanisme” in de Vlaamse Beweging*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 20 (1960, p. 5-12 en 201-210); - J. Behets, *De Vlaamse Beweging tegenover het Dietslandisme en het Pangermanisme*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 22 (1962, p. 441-458); - J. Behets, *„Diets of Duits?”*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 23 (1963, p. 211-228); - J. Behets, *De breuk tussen de Vlaamse Bewegers en de Pangermanisten*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, jg. 23 (1963, p. 451-464); - H.W. von der Dunk, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830-1848* (1966).

HERMANN W. VON DER DUNK en JAN BEHETS

5. DE EERSTE WERELDOORLOG. De terughoudendheid van de Duitse politiek tegenover de V.B. veranderde fundamenteel na de bezetting van het grootste gedeelte van België en de instelling van een Duits gouvernement-generaal. De zin en het hoogste doel van de toen door Duitsland ingevoerde Flamenpolitik waren lange tijd evenzeer omstreden in de politiek geïnteresseerde openbare opinie als in de wetenschap. Evenals in de toonaangevende Belgische publikaties wordt de Duitse Flamenpolitik in het rapport dat de Marburgse professor in het volkenrecht Victor Bredt voor de onderzoekscommissie van de Duitse Rijksdag over de Duitse nederlaag in 1918 opstelde, voorgesteld als een direct uitvloeisel van de Duitse annexionistische plannen; er wordt haar bovendien nog een grote betekenis toegemeten voor het mislukken van alle pogingen die tijdens de oorlog ondernomen werden om tot een vergelijk te komen; vooral zou zij een ondubbelzinnige verklaring van de Duitse regering over de vrijlating van België bij het einde van de oorlog in de weg gestaan hebben. Deze opvatting heeft de toenmalige Reichsoberarchivrat R.P. Oszwald, die zich reeds vóór 1914 diepgaand met het Waals-Vlaamse probleem had beziggehouden en gedurende de oorlog bij het Brusselsse gouvernement-generaal werkzaam was, dadelijk met klem tegengesproken. Weliswaar bestond er volgens hem gedurende de oorlog aan Duitse zijde bij de hoogste legerleiding en in de openbare opinie wel een annexionistisch streven en was dit sedert de tweede helft van 1917 ook in de kringen van het Duits bestuur in Brussel sterker doorgedrongen; de meerderheid van de verantwoordelijken voor het invoeren en voortzetten van de Flamenpolitik dacht echter niet in deze richting. In wezen karakteriseert Oszwald de Duitse Flamenpolitik als „een politiek die erop gericht was de vrije ontplooiing van het Belgisch volk op basis van zijn moedertaal te bevorderen, een Vlaamse intellectuele elite te vormen, en het contact met de Nederlandse publicistiek als voedingsbron voor haar verdere culturele en wetenschappelijke ontwikkeling te behouden”. „Met annexionisme”, gaat hij verder, „heeft dit alles niets te maken. Het betekent de vervulling van oude wensen van de Vlamingen en de bevrijding van een onderdrukt volk; op die manier heeft Duitsland verder ook de zekerheid dat het België niet opnieuw een vazal van Frankrijk laat worden en dus de Duitse grens tegen Franse ingrepen beveiligt”. De Flamenpolitik streefde volgens Oszwald „een duidelijk, op lange termijn berekend doel na, dat van een werkelijke staatspolitieke kijk getuigde”; als de eigenlijke geestelijke vader en ten slotte beslissende initiator van deze politiek noemt hij juist niet de Duitse annexionisten, maar de Duitse rijkskanselier von Bethmann Hollweg zelf. Deze zou nochtans bij de praktische uitvoering van deze politiek niet altijd zeer tactisch geweest zijn en ook de annexionistische stromingen die haar vervalsten niet altijd met voldoende beslistheid geweed hebben. Ook de vroegere leider van de politieke afdeling van het gouvernement-generaal, Freiherr von der Lancken-Wakenitz, tot wiens onmiddellijke opdracht ook de Flamenpolitik behoorde, heeft in zijn in 1931 verschenen memoires wezen en doel van deze politiek precies zoals Oszwald gekarakteriseerd. Verwijzend naar de zeer gebrek-

Der Herr Reichskanzler hat von Ihrem letzten Schreiben (April 1917) gerne Kenntnis genommen und läßt Ihnen für die Kundgebung Ihres Vertrauens bestens danken.

Zugleich ersucht er Sie, Ihre Anregungen und Wünsche an den Rat von Flandern bringen zu wollen, in dem auch die jungflämische Gruppe Sitz und Stimme hat und der als die Vertretung des aktiven Flamentums gegenüber den deutschen Behörden anerkannt ist.

Laumen.

An die Vorstandsschaft von

„Jungflandern“

Gent.

kige uitvoering, door de administratie, van de wetten die het Belgische parlement reeds sedert decennia ter bescherming van het Nederlands uitgevaardigd had, kenmerkte hij de Flamenpolitik als volgt: „het gaat hier in de grond om de uitvoering van de Haagse Conventie, die de bezettingsmacht de verplichting oplegt de bestaande wetten na te leven. Men mag ons geen verwijten toesturen omdat onze blik ruimer was dan die van de regering van het land zelf”. Volgens von der Lancken had ook „de bestuurlijke scheiding geenszins tot doel het koninkrijk België in twee staten uiteen te rukken; het ging er alleen om, aan de behoeften van Vlamingen en Walen tegemoet te komen door hun bestuurlijke aangelegenheden van twee centra uit te laten behandelen”.

Als medeverantwoordelijken voor de uitvoering van de Flamenpolitik is natuurlijk noch Oszwald noch von der Lancken een volkomen betrouwbare getuige: begrijpelijkerwijze trachtten zij immers na 1918 deze politiek in een zo gunstig mogelijk daglicht te plaatsen. Zij hebben er dan ook noch de Belgische kringen, noch de Duitsers die de Flamenpolitik gekritiseerd hadden, van kunnen weerhouden deze verder een plaats te geven in het geheel van de annexatiepolitiek die Duitsland gedurende de oorlog gevolgd had. Van Belgische zijde werden in 1928 door de Ligue nationale pour l'unité belge in het Frans vertaalde en partijdig samengestelde uittreksels uitgegeven uit het archief van de Raad van Vlaanderen, de leidende Vlaamse partner van het Duitse bezettingsbestuur; het internationaal opzien verwekkende onderzoek, waaraan de Hamburgse historicus Fritz Fischer de oorlogspolitiek van het keizerlijke Duitsland in 1961 onderwierp, ziet in de gehele politiek van von Bethmann Hollweg met inbegrip van zijn Flamenpolitik slechts onbelangrijke nuances van de onbeperkte annexatiedrang van de hoogste legerleiding en van de pangermanisten. Van Nederlandse zijde legt de belangrijkste recente studie over het Vlaam-

se activisme, de uit de Utrechtse school van P. Geyl voortgekomen dissertatie van A.W. Willemsen, eveneens de nadruk op de innerlijke samenhang tussen de Duitse Flamenpolitik en het Duitse streven om België blijvend in zijn invloedssfeer te trekken. Natuurlijk mogen de hierboven weergegeven interpretaties die Oszwald en von der Lancken achteraf gaven ons er niet toe verleiden de Duitse Flamenpolitik achteraf met een soort aureool te versieren. Er kan geen twijfel over bestaan, dat de Duitse Flamenpolitik een op koele berekening berustende Duitse belangenpolitiek was. Het is eveneens niet te loochenen dat de grenzen tussen de Flamenpolitik en het Duitse annexionisme van de Eerste Wereldoorlog niet altijd scherp getrokken waren, daarbij in het midden gelaten in hoeverre dat gebeurde uit tactische overwegingen, uit politieke zwakheid van de rijkskanselier of uit natuurlijke verbondenheid met een politiek van machtsstreven. Maar toch vertekent men het eigenlijke wezen van de Flamenpolitik en haar uiteindelijk doel, wanneer men ze eenvoudig op gelijke voet stelt met het totale Duitse annexionisme. Ze was in een imperialistisch Europa een eerste, zij het dan ook zeer onvolmaakte poging van een Europese mogendheid om de machtsuitoefening van een grote staat en de nationale zelfbeschikking met elkaar in overeenstemming te brengen. Haar concrete doeleinden kreeg de Duitse Flamenpolitik zo goed als geheel van Vlaamse zijde (z. Activisme). Terwijl de Duitse bezettingsautoriteiten aanvankelijk zonder enig eigen concept en nog tamelijk hulpeloos tegenover de V.B. stonden, toen von Bethmann Hollweg in september 1914 – men weet tot nu toe niet precies op wiens instigatie – zijn Flamenpolitik invoerde, en zij aanvankelijk nog aangewezen waren op improvisatie, behoorde de beslissende latere inhoud van deze politiek zonder uitzondering reeds vóór de oorlog tot de speciale doeleinden van de vastberaden voormannen van de V.B. Zo was de in 1916 gerealiseerde vernederlandsing van de Gentse universiteit ook reeds vóór de Eerste Wereldoorlog een van de dringendste Vlaamse eisen, en ook met de bestuurlijke scheiding een jaar later en met de oprichting op 4 februari 1917 van de Raad van Vlaanderen namen van Duitse zijde slechts op, wat in Vlaanderen reeds in de discussie van de laatste jaren vóór de oorlog een belangrijke rol had gespeeld. De overname van de Vlaamse eisen door de Duitse politiek liep daarbij regelmatig over von Bethmann Hollweg, aan wie de Vlaamse activisten hun wens ten dele direct, ten dele via Duitse tussenpersonen kenbaar maakten, terwijl von Bethmann Hollweg bij de gouverneur-generaal lange tijd op verzet stuitte, eer hij deze ertoe kon brengen óók deze nieuwe richting te volgen. In een brief, die hij op 16 januari 1916 aan de kanselier richtte, verdedigde von Bissing nog met beslistheid het standpunt dat men slechts door binnen de geldende Belgische wetgeving te blijven bredere Vlaamse bevolkingslagen voor de Duitse politiek kon winnen. Pas een half jaar later, op 11 juni 1916, beloofde hij hem schriftelijk dat hij „de V.B. de mogelijkheid zou geven om zich te ontwikkelen buiten het kader van de bestaande Belgische grondwet en wegeving, naargelang de omstandigheden dat toelieten of vereisten”. Alleen over het feit dat het pangermaanse verduitsingsstreven afge-

wezen moest worden, waren alle leidende Duitse instanties het eens. Zo staat bv. in de richtlijnen bij het Merkblatt für deutsche Heeresangehörige in Flandern van november 1917 zeer uitdrukkelijk dat het Nederlands behouden moest worden en niet door een vreemde taal, bv. het Duits, verdrongen mocht worden. Het Merkblatt gaat verder: „Het is de plicht van de Duitse stamverwanten om deze Germaanse taal te beschouwen als gelijkberechtigd en gelijkwaardig met de andere cultuurtalen en haar te beschermen. Het Nederlands verdient echter ook ter wille van zichzelf zo een bescherming van Duitse zijde (...) en het heeft er volledig aanspraak op, als gelijkwaardig met de Duitse zusters taal behandeld te worden.” Voor het overige dient echter met betrekking tot het hoogste politieke doel bij de behandeling van het Vlaamse probleem een principieel onderscheid gemaakt te worden tussen de politiek van de burgerlijke en die van de militaire instanties. Laatstgenoemde – vooral vertegenwoordigd door de hoogste legerleiding en het oppercommando van het vierde leger in Gent – ging het er uit militaire overwegingen in de eerste plaats om, dat de macht in België – en meer in het bijzonder in het deel van Vlaanderen dat precies tegenover Engeland lag – ook nog na het einde van de oorlog zoveel mogelijk in Duitse handen bleef. Een te grote Vlaamse autonomie werd door hen derhalve duidelijk als een hinderpaal voor de Duitse veiligheid in de toekomst beschouwd. Daaruit is ook de nauwe samenwerking te verklaren van deze militaire instanties met de Gentse Jong-Vlamingen, die onder hun leider Domela Nieuwenhuis voor een zo eng mogelijke aansluiting van Vlaanderen bij Duitsland opkwamen. Daarentegen had de Flamenpolitik, zoals von Bethmann Hollweg die verstond en de politieke afdeling van het gouvernement-generaal ze probeerde te realiseren, als uitgangspunt dat men de Vlamingen in België zelf over de gehele linie een grotere invloed moest bezorgen en dat deze Vlaamse politieke leiders dan, hoe de oorlog ook mocht eindigen, reeds uit eigen beweging een voldoende politieke, economische en culturele steun bij het Duitse rijk zouden zoeken. Om dat te verzekeren probeerde men derhalve de emancipatie van de Vlamingen des te meer te bespoedigen, naarmate de mogelijkheid zich duidelijker aftekende dat de oorlog niet met een volledige Duitse overwinning zou eindigen. De idee om ook na het einde van de oorlog Duitse steunpunten in België te behouden, zoals we die ook in de kring van de verdedigers van de Duitse Flamenpolitik tot op zekere hoogte terugvinden, is een overblijfsel van de annexionistische gezindheid of een toegeving aan de militaire veiligheidsgedachte, maar behoort niet tot het wezen van deze politiek.

De houding van gouverneur-generaal von Bissing, die steeds als belangrijkste getuige voor het ver-sluisde annexionisme ook van de door von Bethmann Hollweg gevoerde Flamenpolitik wordt vermeld, is eigenlijk gekenmerkt door een sterke innerlijke verdeeldheid tussen de opvattingen van de politieke en militaire instanties. Als particulier persoon en intuïtief leunde hij aan bij de opvattingen van de militaire kringen, als ambtenaar daarentegen volgde hij in de politiek tegenover de Vlamingen, na een lange innerlijke strijd, loyaal de door de kanselier gewenste lijn, weliswaar in de

stille hoop dat ook deze politiek later in enige vorm de door hem persoonlijk verder noodzakelijk geachte definitieve oplossing van een verdergaande aansluiting van België bij het Duitse rijk ten goede zou komen. Dat hij persoonlijk aan de noodzakelijkheid van de aansluiting tot het einde heeft vastgehouden, blijkt onder andere uit zijn nota's over het Belgische probleem uit de laatste maanden van zijn leven (zijn zogenaamd testament), die later zonder zijn toedoen gepubliceerd werden.

De initiator en de man bij wie de uiteindelijke beslissing lag voor de Flamenpolitik, was echter niet von Bissing, maar wel von Bethmann Hollweg met zijn politieke medewerkers. Ook hun politiek was, zoals nu niet meer ernstig kan worden bestreden en zoals Duitsers met een heldere kijk op de zaken als Hans Delbrück toen reeds duidelijk gezien hadden, in de grond niet volledig te verenigen met de voorwaarden voor een vreedzame coëxistentie van de Europese naties, zeker niet als men haar bekijkt als een door Duitsland gevoerde politiek en onafhankelijk van de beoordeling van de door de Vlamingen nagestreefde doeleinden als zodanig. De politiek van von Bethmann miste in het Belgische probleem daarenboven ook nog het vermogen en de kracht om de principiële juiste inzichten naar binnen en naar buiten met de nodige rechtlijnigheid en zonder compromissen te vertegenwoordigen. Maar zij was toch een poging om op een bepaalde plaats een begin te maken met het werkelijk in overeenstemming brengen van de eigen belangen van een grote mogendheid en het recht op leven van de daardoor getroffen volkeren.

6. TUSSEN DE TWEE WERELDOORLOGEN.

De Duitse nederlaag in november 1918 stortte Duitsland evenals de V.B. in een diepe crisis. Ook de Duits-Vlaamse betrekkingen schenen voor decennia onherstelbaar verstoord. Het Vlaamsvoelende, maar tegenover de Belgische staat loyaal gebleven deel van de Vlaamse bevolking was van Duitsland ten zeerste vervreemd, door dat de Belgische neutraliteit geschonden had en vanwege de methoden van zijn Flamenpolitik. Het Vlaamse activisme werd getroffen door een zwaar vonnis, waarin ook sommige gematigde Vlamingen betrokken werden. En ook Duitsland werd door revolutie, inflatie en de naoorlogse politiek van de geallieerden aan de rand van politieke en materiële instorting gebracht, zodat het onderhouden van om het even welke contacten over de grenzen heen aanvankelijk nauwelijks mogelijk was. Toch kwam het, naarmate de verhoudingen in Europa weer genormaliseerd werden en in tegenstelling tot de nog lange tijd bijzonder koel blijvende Belgisch-Duitse verhouding, reeds sinds de jaren twintig tot een zeker herstel van de Duits-Vlaamse betrekkingen: het ging hier niet om een massaverschijnsel, maar het gebeurde in een groot aantal kleine kringen, die alle door dezelfde overtuiging bezielde waren, dat volksaard en taal tot de vaste basiswaarden van het nationale bestaan behoorden en de politieke realiteit zo volledig mogelijk moesten bepalen, en die in hun geheel aan Duitse en aan Vlaamse zijde toch weer een gemeenschappelijk geestelijk klimaat deden ontstaan. Een belangrijke rol speelden daarbij van Vlaamse zijde de naar Duitsland uitgeweken activisten, van wie voornamelijk diegenen die als lectoren voor Neder-

landse taal- en letterkunde aan de Duitse universiteiten een nieuw onderkomen gevonden hadden, bij de Duitse studenten welbespraakte verdedigers van de Vlaamse zaak werden. Van Duitse zijde behoorde daartoe iemand als de bijzonder actieve R.P. Oszwald, die na de oorlog de functie van Reichsoberarchivrat te Potsdam gekregen had en met de ordening en bewerking van de akten van het gouvernement-generaal een opdracht gekregen had die het hem mogelijk maakte zich nog steeds met het Belgische vraagstuk bezig te houden. Persoonlijk zeker eerlijk van zijn zaak overtuigd, maar eigenwijs, onverzettelijk en niet zeer kieskeurig in de gebruikte middelen, hield hij blind vast aan de positie die Duitsland in de Wereldoorlog had ingenomen. Een van de oud-activisten die met Oszwald in nauw contact stond en ook geestelijk zijn invloed onderging, was R. Verhulst. In de jaren 1926-'32 voerde deze van Göttingen uit, waar hij van 1921 tot '31 lector voor Nederlandse taal- en letterkunde was, de redactie van het in Antwerpen verschijnende tijdschrift *De Noorderklok*, en ook in de volgende jaren schreef hij vaak in Vlaamse bladen. Trouwens, de universiteit Göttingen, waar de Vlaamse studentenvereniging *Flandria* ook nog na het einde van de oorlog al de voormalige Vlaamse krijgsgevangenen verenigde die hun studies in Duitsland wilden beëindigen, was een van de vroegste kernen van de vernieuwde Duits-Vlaamse samenwerking na de oorlog. Enkele jaren later traden dan de traditionele centra van de Duits-Vlaamse culturele betrekkingen, de Rijnstreek, het Nederduitse kustgebied en wat later ook Westfalen met eenzelfde streven op cultureel, volks-nationaal en wetenschappelijk gebied sterker op de voorgrond. Voor zover ze samenhangen met de universiteiten van Keulen en Bonn, hadden de contacten die van de Rijnstreek uitgingen een grootnederlands karakter en waren ze verder ook op de overige Duits-Franse grensgebieden gericht, ofwel concentreerden zich geheel op het onderhouden van de betrekkingen met de nabije omgeving. Voor Keulen moeten in het bijzonder vermeld worden: de *Deutsch-Niederländischer Verein*, gesticht door de advocaat Schönberg, de lector Nederlands aan de universiteit K. Menne en de oud-activist L. Meert; deze ondernamen in 1927-'28 met de uitgave van de *Deutsch-Niederländische Blätter* ook een eerste poging om een cultureel tijdschrift op te richten dat gewijd zou zijn aan Duitsland en het gehele Nederlandse cultuurgebied (Frans-Vlaanderen en Zuid-Afrika inbegrepen); *Martin Spahns Politisches Kolleg*; het *Deutsch-Niederländisches Institut* dat in 1931 als een van de vier stedelijke culturele centra aan de universiteit te Keulen werd opgericht en waarvan Petri in de tweede helft van de jaren dertig directeur was. In Bonn had het door Franz Steinbach geleide *Institut für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande* en de daarin verankerde *Westdeutsche Forschungsgemeinschaft* (later *Arbeitsgemeinschaft für Westdeutsche Landes- und Volksforschung*) een beslissend aandeel in het opnieuw aanknopen van de wederzijdse wetenschappelijke betrekkingen op het gebied van de geschiedenis, de taal- en de volkskunde. Een bijzonder gunstige weerklank vonden ze daarbij aan de Leuvense universiteit, waar H.J. van de Wijer sedert 1935 in zijn weekblad *Nieuw Vlaan-*

deren ook aan alle Duitse problemen van volksaard en cultuur een belangrijke plaats inruimde. Daarin was hem reeds in de jaren 1927-'33 het tijdschrift *Jong Dietschland* voorafgegaan, waarvan Victor Leemans de bezieler was. Een belangrijke plaats in de Duits-Vlaamse culturele samenwerking kreeg verder ook Aken met zijn door de domkapelmeester T.H. Rehmann in 1931 opgerichte Vlaamse werkgroep. Hij organiseerde Vlaamse kunstdagen, nodigde schrijvers uit om uit eigen werk voor te lezen, zorgde voor concerten en voordrachten en werd op zijn beurt dan ook uitgenodigd op gelijksoortige Duitse manifestaties in Vlaanderen. Een bekroning van deze ontwikkeling, die geheel in het teken stond van een ruime wetenschappelijke en culturele uitwisseling, was voor Rijnland en Westfalen de stichting in 1936 van de *Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft* (DeVlag, zie aldaar) door studenten van de *Aussenstelle West* van de *Reichsstudentenführung* in overleg met de Leuvense en Gentse studentenorganisaties; daarin werden ook de activiteiten die de katholieke studentenverenigingen zoals het *Kartellverband der katholischen Studentenvereine Deutschlands* en het *Cartellverband der katholischen deutschen Studentenverbindungen* in Keulen en Bonn reeds vroeger hadden, opgenomen. DeVlag gaf sedert 1936 met medewerking van Vlaamse en Duitse wetenschapsmensen ook een gelijknamig tijdschrift uit en organiseerde jaarlijkse Duits-Nederlandse cultuurdagen, die afwisselend in Duitsland en in Vlaanderen plaats hadden. Van het begin af waren haar activiteiten, voor zover ze van de studenten uitgingen, gekenmerkt door een bijzonder duidelijke volksnationale belangstelling, maar toch bleef ze toen nog hoofdzakelijk binnen het algemeen-culturele kader, dat ook voor het overige Duits-Vlaamse culturele werk karakteristiek was, zonder politieke bijbedoelingen. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden haar werkzaamheden aanvankelijk gestaakt.

De bijzondere nuance van de Nederduitse contacten met Vlaanderen lag daarin, dat ze de klemtoon legde op de gemeenschappelijke kenmerken van het Nederlands en het Nederduits: zoals bekend heeft deze richting trouwens sedert het begin van de V.B. een zekere rol gespeeld in de Duits-Vlaamse betrekkingen. Haar literaire organen waren de *Quickborn* en voornamelijk de *Niederdeutsche Welt*, die te Lübeck uitgegeven werd bij Franz Westphal, die ook anders het onderhouden van de literaire betrekkingen met Vlaanderen behartigde in zijn uitgeversactiviteiten. Het belangrijkste geestelijk centrum van waaruit de verbindingen met Vlaanderen onderhouden werden, was Hamburg. Hier kon vooral de oud-activist en toenmalige lector Nederlands aan de Hamburgse universiteit Antoon Jacob het contact met Vlaanderen levendig houden met de wetenschappelijke steun van de germanisten C. Borchling en H. Teske en met de financiële hulp van de Hamburgse zakenman A. Toepfer, die toen reeds als mecenas voor het onderhouden van de Duits-Nederlandse betrekkingen optrad. Hun bekroning vonden deze activiteiten in 1936 in het verlenen van de door Toepfer geschonken Rembrandtprijs van de Hamburgse universiteit aan de drie Westvlaamse schrijvers Cyriel Verschaeve, René de Clercq en Stijn Streuvels. Deze bekroning was voor het Duitsland

van die tijd een niet onbelangrijke culturele gebeurtenis: daardoor werd de belangstelling van de Duitsers voor de Vlaamse literatuur, die tot dan toe al te eenzijdig op de gezapige vertelkunst van een Timmermans en een Claes toegespitst was, met nadruk gericht op haar grote rijkdom en diepe menselijke waarden, zoals dat tevoren reeds door de congeniale Gezellevertaling van Rudolf Alexander Schröder was gedaan. Ook daarbuiten kwam het in die jaren tot velerlei contacten tussen Duitse en Vlaamse schrijvers. Zo onderhield Wies Moens in zijn maandblad *Dietbrand* de uitwisseling op literair vlak, in het bijzonder met het Nederduitse gebied.

R.A. Schröder en J. Siedenburg.

Verder werd de Duits-Vlaamse samenwerking in Duitsland nog bevorderd door de reeds in 1926 in de Verein Deutscher Studenten (VDSt) op initiatief van W. Reusch en H.O. Wagner ontstane werkgroep, die in 1930 in de Berlijnse Bund der Flamenfreunde voortgezet werd en door een vrij groot aantal personen die in dagbladen en tijdschriften de kennis van Vlaanderen en de Nederlanden probeerden te verdiepen, onder wie de Nederduitse K. Mehrmann (Berlijn), H. Hartwig (Duisburg), F. Fromme (Lesum bij Bremen) en niet het minst R.P. Oszwald, die onder andere in de jaren 1927-'29 twee aan Vlaanderen gewijde nummers van het tijdschrift *Volk und Reich* uitgaf, evenals een dergelijk nummer van de *Süd-deutsche Monatshefte*, dat gemeenschappelijk door Nederlanders, Vlamingen en Duitsers verzorgd was. Ook in de Deutsche Bourse te Marburg, die door J.M. Mannhardt opgericht was als tehuis voor Duitsers die in de grensgebieden of in het buitenland woonden, vonden herhaaldelijk Vlamingen onderdak.

Alles bij elkaar bestond zo in de volksnationale kringen in Duitsland omstreeks 1930 een belangstelling voor Vlaanderen, voor zijn volk en zijn cultuur, die heelwat groter was dan die vóór de Eerste Wereldoorlog en die ook in Vlaanderen niet zonder weerklink gebleven is.

Niet zozeer de opkomst en de machtsovername van het nationaal-socialisme in Duitsland brachten daarin een onmiskenbare breuk teweeg, als wel de groeiende invloed ervan op het Duitse leven zelf. Veel van de tevoren sportaan en op persoonlijke basis gelegde contacten werden daardoor in steeds toenemende mate verlamd of in nationaal-socialistische zin omgebogen, wat in Vlaanderen ook niet zonder negatieve uitwerking bleef. Anderzijds begonnen van Duitsland uit ook sommige oud-activisten zoals Verhulst voor de nieuwe politieke heilsleer propaganda te maken. Meer en meer bleek het nationaal-socialisme in Vlaanderen, zoals in Duitsland, onder de aanhangers van de volks-gedachte een macht te zijn die de geesten begon te scheiden. Oude vrienden van de Duits-Vlaamse samenwerking trokken zich terug, terwijl anderen, die zich door de nieuwe ideeën lieten vangen zich naar voren drongen. In het bijzonder in Antwerpen vormde zich, aangemoedigd door het aldaar gevestigde Duitse consulaat-generaal, om H. van Puymbroeck en Anton Henze een eerste nationaal-socialistische kern. Een nieuwe geestelijke crisis werd daarmee, nog voor de oorlog uitbrak, in de verhouding tussen Vlaanderen en Duitsland aangekondigd.

7. DE TWEEDE WERELDOORLOG. De politiek die Duitsland tegenover Vlaanderen voerde in de Tweede Wereldoorlog, vertoont wel heel wat overeenkomsten met die in de Eerste Wereldoorlog, maar tevens nog grotere verschillen. Weer stond België onder een bezettingsbestuur; het hoofd ervan (tot juli 1944 Generaal von Falkenhäusen als hoofd van het militaire bestuur in België en Noord-Frankrijk, van 13 juli tot 3 september 1944 gouvleider Grohé als rijkscommissaris en hoofd van een burgerlijk bestuur, maar met praktisch dezelfde ambtenaren) oefende de Belgische soevereiniteitsrechten uit, maar was van zijn kant weer aan de instructies van de opperste rijksmacht gebonden. Tot op zekere hoogte was ook de volksnationale situatie in Vlaanderen nog te vergelijken met die in de Eerste Wereldoorlog: nog steeds was een oplossing van Vlaanderens politieke positie die de radicale Vlamingen bevredigde, de definitieve beveiliging van zijn taal en van zijn nationaal bezit, de oplossing van het probleem-Brussel en de volledige sociale gelijkstelling van het Vlaamse deel van de bevolking in het geheel van de Belgische staat, lang niet bereikt. Zoals in 1914-'18 was ook de houding van de bevolking tegenover de bezettingsmacht verdeeld: er was een groep van actieve medewerkers of collaborateurs (z. Collaboratie), er waren er die passief afwachtten en er waren duidelijke tegenstanders. Ook nu vormden daarbij de activisten, hoe langer de oorlog duurde, hoe totaler hij werd en hoe onzekerder de afloop werd, een besliste minderheid. Zoals in de Eerste Wereldoorlog bestond er voor de toekomst ook nu geen eensgezindheid over de na te streven doeleinden bij diegenen die tot medewerking bereid waren. Naast een radicale groep, die de Belgische staatsstruc-

tuur wilde opheffen, stonden de gematigde federalisten. Zoals in 1914-'18 kwam het tussen de verschillende groepen tot grote spanningen en helde men van Duitse zijde gedeeltelijk tot de ene, gedeeltelijk tot de andere groep over. Niet minder dan in de Eerste Wereldoorlog zag het bezettingsbestuur zich verder om dwingende praktische redenen genoodzaakt met het voorhanden Belgisch bestuursapparaat te werken zonder rekening te houden met de politieke houding van de afzonderlijke ambtenaren en beperkte het gebrek aan beschikbare personen die tot medewerking bereid waren, de mogelijkheden om de ambtenaren te vervangen. Het gevolg was dan weer dat in vele diensten bij iedere poging tot reorganisatie de zaken op de lange baan geschoven werden en dat er ook in andere vormen bedekte obstructie gevoerd werd. Ook de praktische problemen die voortkwamen uit de meest noodzakelijke opdrachten van het Duitse bestuur – herstellen en in stand houden van geregelde verhoudingen, beveiliging van het leger, voldoende voorziening van de bevolking met levensmiddelen en doelmatige inschakeling van België in de Duitse oorlogseconomie – waren in grote trekken dezelfde. Behalve zulke overeenkomsten, die overwegend van algemene aard waren, kon men nochtans zeer grondige verschillen zien. Verschillend was reeds het fundamentele karakter van de verhouding tussen bevolking en bezettingsmacht. Terwijl in 1914-'18 onmiskenbare nationalistische gezichtspunten de houding van ieder afzonderlijk tegenover de bezetter bepaalden, speelden dit keer veel sterker ideologische beweegredenen mee. Het feit dat de nationaal-socialisten er aanspraak op maakten tegenover de interne klasses tegenstellingen een nieuwe maatschappelijke ordening in Europa in te voeren, leidde tot een zekere ombuiging van de geesten en had tot gevolg dat er zich fronten vormden die de bestaande politieke groeperingen in het land doorkruisten en tot op zekere hoogte zelfs de scheiding in bezetter en bezetten neutraliseerden. Voor de taal-nationalistische eisen, die in de Eerste Wereldoorlog en tussen de beide oorlogen het middelpunt van alle activiteiten van de V.B. vormden, volgde daar wel niet uit dat zij helemaal opgegeven werden, maar toch verloren ze de onbetwiste voorrangspostie die ze in de Duitse Flamenpolitik van de Eerste Wereldoorlog hadden en kwamen ze veelal pas op de tweede plaats, na de maatregelen die in het belang van de militaire veiligheid en van de algemene toestand geboden waren. Het militaire bestuur was, ook al waren zijn vertegenwoordigers bereid de Vlaamse eisen voorrang te verlenen, reeds tot zo een houding gedwongen door het feit dat het dit keer, in tegenstelling tot de Eerste Wereldoorlog, toen rijkskanselier von Bethmann Hollweg zelf de Flamenpolitik ingevoerd en bevorderd had, van Hitler als grondstelling voor zijn houding de opdracht gekregen had de zaken in het onzekere te laten en ook op geen van de bij het einde van de oorlog mogelijke beslissingen vooruit te lopen. De beperktheid en vaagheid van inhoud van deze opdracht was des te moeilijker te handhaven daar de vertegenwoordigers van partij en staat (die in de praktijk van de nationaal-socialistische staat niet zuiver van elkaar te scheiden waren), evenals de nationaal-socialistische organisaties – met vooraan

de Schutz Staffeln (SS) met haar speciale formaties zoals de Sicherheitsdienst – zeker niet even terughoudend waren; integendeel: zij zagen het groot-germaanse rijk als de richtinggevende Europese ordeningsvorm voor de toekomst en probeerden deze voorstellingen, die op bepaalde punten nog geen vaste vorm hadden en nog vol tegenstrijdigheden waren, maar in hun grondtendens van een vrijwel onbegrensd imperialisme vervuld waren, in geheel België op alle mogelijke manieren te verbreiden. Daartoe werden ze zeer sterk aangezet door bevoegde en onbevoegde vertegenwoordigers van numeriek ten dele volkomen onbelangrijke „groepen van de nieuwe orde”, wier aanspraken gewoonlijk in omgekeerde verhouding stonden tot hun weerklank bij de bevolking.

De strijd die het militaire bestuur zowat vanaf de eerste dag van zijn bestaan te voeren had tegen het doorbreken van zijn bevoegdheden door de verdedigers van de zuivere nationaal-socialistische leer, was afmattend en, op lange termijn gezien, uitzichtloos. Want als het erin slaagde de activiteit van een groep of instantie die niet met haar politiek in overeenstemming was, te belemmeren, dan wierpen nieuwe bevelen van de „Führer” en speciale machtigingen de gehele, met moeite bereikte regeling opnieuw overhoop, zodat men vaak tot compromissen en halve maatregelen gedwongen was. Het voorbeeld daarvan met de belangrijkste gevolgen was wel de wederoprichting, in de herfst van 1940, van DeVlag, die het jaar tevoren haar activiteiten had gestaakt; dit gebeurde, ondanks de duidelijke tegenstand van het militaire bestuur, via de propaganda-afdeling België/Noord-Frankrijk die onder het ministerie voor propaganda van Goebbels in Berlijn ressorteerde. Onder invloed van de SS werd de DeVlag herschapen in een propaganda-organisatie in dienst van de groot-germaanse rijksidee en met alle middelen werd gepoogd haar uit te breiden tot een nationaal-socialistische volksbeweging. Tevergeefs verweerde het hoofd van het bestuur, Reeder, zich tegen wat hij terecht de instelling van een „tweede regering in Vlaanderen zonder verantwoordelijkheid” noemde (akten van het militaire bestuur, kulturelle Bildung 201, van 6 oktober 1941). Het militaire bestuur zag zijn bevoegdheid in Vlaamse aangelegenheden door zulke praktijken steeds sterker aangetast en zijn werking op dit gebied steeds meer en meer in twijfel getrokken. Deze ontwikkeling kwam duidelijk tot uitdrukking in een door de Reichsführer Bormann getekend besluit van de „Führer” van 12 augustus 1942, volgens hetwelk „voor onderhandelingen met alle germaanse volks-groepen in Denemarken, Noorwegen, België en Nederland... binnen het kader van de National-socialistische Deutsche Arbeiterpartei, haar geleidingen en aangesloten organisaties uitsluitend de rijksleider-SS bevoegd” was (verordening A 54/42): daarin was geen sprake meer van de noodzakelijkheid om deze activiteiten in overeenstemming te brengen met die van het in de afzonderlijke gebieden gevestigde Duitse soevereine gezag. Dit besluit kon door het militaire bestuur België/Noord-Frankrijk dan ook slechts als een directe blijk van wantrouwen opgevat worden. Indien men het volledig had uitgevoerd, dan had dit het einde van iedere zelfstandige activiteit van het militaire bestuur op volksnationaal gebied tot gevolg moeten

hebben. Dat was wel niet het geval, maar onvermijdelijk werden door zulke besluiten alle mogelijkheden geschapen voor een steeds grotere chaos in de behandeling van volksnationale aangelegenheden in België. Het gebrek aan coördinatie was des te groter, daar ook binnen het militaire bestuur niet eenzelfde algemene lijn gevolgd werd: aan de ene kant was er de militaire bevelhebber met zijn commandostaf, aan de andere kant de door het hoofd van het militaire bestuur Reeder geleide bestuursafdeling. Von Falkenhauzen toonde openlijk zijn sympathie voor de bestaande Belgische ordening, terwijl de bestuursafdeling binnen het kader van haar bevoegdheden en van de geldende Belgische wetten met vele individuele verschillen principieel het Vlaamse volk steunde.

Bij de beoordeling van de Duitse houding tegenover de Vlamingen gedurende deze jaren dient dan ook steeds zorgvuldig onderscheid gemaakt te worden tussen de verschillende instanties en personen. Op het punt van politiek en van wereldbeschouwing bestonden er bij diegenen met wie het militaire bestuur samenwerkte, grote verschillen. Zijn relaties strekten zich uit van de omgeving van de koning en de kardinaal tot de verklaarde aanhangers van de nieuwe orde. Iedereen was welkom, als men het militaire bestuur, om welke verdedigbare reden en met welk voorbehoud ook, eerlijk steunde bij de vervulling van zijn belangrijkste taak: het bewaren van geordende verhoudingen. Een werkelijke vertrouwensrelatie kon zich daarbij echter in het algemeen alleen ontwikkelen tegenover de oude trouwe voormannen van de V.B., met wie men zich, in elk geval in de bestuursafdeling, ook wat wereldbeschouwing betrof innig verbonden voelde en met wie de persoonlijke relaties soms reeds tot in de tijd vóór de oorlog teruggingen.

In zijn politiek tegenover Vlaanderen, waarvoor behalve de leider van het bestuur en zijn naaste medewerkers volgens hun ressort in het bijzonder ook de groepen politiek, volk en cultuur bevoegd waren, liet het militaire bestuur zich voornamelijk door de volgende principes leiden: *a)* Uitputting van alle mogelijkheden die de V.B. vóór de oorlog binnen de Belgische wetgeving verworven had om de Vlaamse rechten op taal en volksaard te beveiligen door een scherpe controle op hun feitelijke toepassing. Daartoe werd in de plaats van de vroegere parlementaire taalwettencommissie, waarvan de bescheiden op bevel van de toenmalige Belgische regering vernietigd waren, als nieuw controle-orgaan met sterk uitgebreide volmachten via de Belgische instanties op 28 augustus 1940 een taalcontrolecommissie opgericht, waarvan zulke mannen lid waren, die een krachtdadige werking garandeerden. Vlaams lid en ziel van de commissie werd de welbekende praktische verdediger van de Vlaamse taalrechten in de vooroorlogse periode F. Grammens. *b)* Voeren van een personeelspolitiek, die in zoveel mogelijk leidende posities in de staat en in het bestuur overtuigde Vlamingen plaatste. Onder andere kreeg V. Leeuws de leiding van het ministerie van economische zaken en G. Romsée die van binnenlandse zaken. Ook de uitvaardiging van het zogenaamde herstelbesluit van 6 september 1940 voor alle activisten die na 1918 door de Belgische staat wegens

hun samenwerking met de Duitsers veroordeeld waren en het feit dat hun belangrijke staatsambten toevertrouwd werden, moet in deze samenhang gezien worden. *c)* Op cultureel gebied streefde men er principieel naar dat niet-Nederlandstalige instellingen in Vlaanderen, zoals de Ecole des Hautes Etudes in Gent, die als tegenwicht tegen de vernederlandste universiteit was opgericht, niet meer herleefden en dat in alle centrale instellingen, zoals bv. de Belgische Academie, aan het Nederlands dezelfde rechten toegekend werden als aan het Frans. Aan de Brusselse universiteit, die onder het toezicht van een Duitse commissaris geplaatst werd, begon men, aanvankelijk met succes, met het oprichten van Nederlandstalige secties, maar de poging om haar op taalgebied te splitsen mislukte in november 1941 door persoonlijke kwesties aan de faculteit van letteren en wijsbegeerte. De universiteit werd daarop gesloten. *d)* Voornamelijk om veiligheidsredenen en uit overwegingen van oorlogseconomie verwierp het militaire bestuur bij voorbaat de herhaling van een bestuurlijke scheiding, hoewel daarop van Vlaamse zijde herhaaldelijk werd aangedrongen. Waar daarvoor echter reeds een begin bestond, zoals in de cultuurraden, sloot het militaire bestuur zich daar duidelijk bij aan. *e)* Op grond van een centrale instructie, die in deze richting ging, legde het militaire bestuur een zekere terughoudendheid aan de dag tegenover de grootnederlandse tendensen in de V.B.; daar het de historische gegrondheid van deze wensen inzag, probeerde het daarbij echter iedere overdrijving en hardheid te vermijden. Met beslistheid wendde het zich steeds opnieuw tegen de door een gebrek aan inzicht vertroebelde opvatting die het Nederlands verlaagde tot een dialect op hetzelfde niveau als het Nederduits. *f)* In aansluiting bij de talrijke reeds voor de oorlog bestaande contacten voor een Vlaams-Duitse culturele uitwisseling werd een centraal bureau van de Duitse Akademie opgericht met taallectoraten in Brussel, Gent en Antwerpen en later ook in Brugge; ook kwam men tot sturen van gastprofessoren naar Belgische instellingen van hoger onderwijs, o.a. naar de Gentse universiteit en de koloniale hogeschool te Antwerpen. Er werd een Duits wetenschappelijk instituut gesticht dat o.a. moest zorgen voor de uitwisseling van geleerden en voor studiemogelijkheden in Duitsland. *g)* Overeenkomstig werden de economische contacten met het rijk aangemoedigd.

Bij alle maatregelen die de betrekkingen tussen Vlaanderen en Duitsland moesten helpen versterken, stond het militaire bestuur er toch op, dat de vrije beslissing steeds volledig gewaarborgd werd en dat iedere gerechtvaardigde klacht over verduitsingsbedoelingen vermeden werd. Tegen de groot-germaanse dromerijen en het verdœzelen van de verschillen tussen het Duits en het Nederlands trad het, waar het om duidelijk te weerleggen overdrijvingen en verdraaiingen van de werkelijke toestanden ging, officieel en met alle te zijner beschikking staande middelen op. Zo weerlegde het in een door het hoofd van het bestuur aan alle opperste burgerlijke en militaire instanties toegestuurd tegenbericht de beweringen van A. van Bijleveld (pseudoniem voor J.M. Gantois) dat er in Noord-Frankrijk tot aan de Somme anderhalf miljoen Vlamingen gevestigd waren, evenals een

van dezelfde kant komend memorandum van december 1940, dat met hulp van de propagandaafdeling Rijsel naar de centrale rijksdiensten gestuurd was en waarin zelfs beweerd werd: „Wij zijn ook Duitsers en willen terug naar het Rijk”. Als opsteller van dit tegenbericht protesteerde Petri tegen het feit dat zijn in 1936 verschenen boek *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich*, dat uitsluitend over de vroege Middeleeuwen handelt, voor de motivering van om het even welke gebiedsaanspraken in het heden misbruikt werd (akten van het militaire bestuur – volk I, 571, nota van juli 1941).

Toen België een paar maanden na de landing van de geallieerden in Frankrijk, in de eerste dagen van september 1944 door de geallieerden heroverd werd, stortte de hele schijnwereld van een grootgermaans rijk, waarin onvermijdelijk ook de verdere zelfstandigheid van het Vlaamse volk uitermate onzeker geweest zou zijn, ineen. In de plaats daarvan werd Duitsland zelf weldra verdeeld, terwijl de V.B. terugkeerde naar de enige draagkrachtige geestelijke en politieke grondbeginselen van de voor-nationaal-socialistische tijd, die de overgrote meerderheid van haar aanhangers nooit opgegeven had.

8. SEDERT 1945. De grote verandering die de Tweede Wereldoorlog en zijn afloop in het leven van de Europese volkeren en voornamelijk voor Duitsland betekent, is ook in de jongste ontwikkeling van de Vlaams-Duitse betrekkingen onmiskenbaar. Karakteristiek daarvoor is, dat de bevordering ervan in een vroeger onbekende mate een aangelegenheid van officiële en openbaar gesteunde instellingen geworden is, waarbij het Nederlands, in overeenstemming met het verschuiven van het zwaartepunt in de Belgische staat, ook in

instellingen zoals het Belgisch Huis te Keulen zijn plaats verworven heeft. Op regionale basis is de uitwisseling tussen de provincie West-Vlaanderen en Westfalen-Lippe ook van culturele betekenis. Op het gebied van de na de oorlog gelukkig snel herstelde wetenschappelijke betrekkingen ligt wel de belangrijkste verandering daarin, dat bij de Nederlandse professoraten en lectoraten, ook voor zover ze door Vlaamse wetenschapsmensen bezet zijn, het vroegere politieke engagement geweken is voor een wetenschappelijk-culturele inzet, ver van alle hartstocht. Het verdwijnen van de emotionele beweegredenen had echter terzelfdertijd tot gevolg dat het nu niet gemakkelijk is van Duitse zijde kandidaten te vinden voor de uitwisselingsbeurzen, die rechtans in een verheugend aantal voorhanden zijn. In deze situatie is het niet altijd gemakkelijk de Duits-Vlaamse betrekkingen op een passende manier te onderhouden. Daardoor kan een initiatief als de door de Hamburgse Stiftung FVS (A. Toepfer) in het leven geroepen Vondelprijs van de Münsterse universiteit er voor zijn deel toe bijdragen dat de belangrijke traditie van deze betrekkingen niet verdwijnt. Vertegenwoordigers van het Vlaamse, Nederlandse en Duitse culturele leven werken samen in het curatorium van deze prijs, die afwisselend verleend wordt aan Vlamingen, Nederlanders en Duitsers die zich verdienstelijk maken op het gebied van de onderlinge betrekkingen. Ook door de particuliere ontmoetingen die Vlamingen en Duitsers uit alle bevolkingslagen door de verhoogde mobiliteit nu hebben, ontstaan spontaan nieuwe relaties.

LITERATUUR: Archief van het ministerie van buitenlandse zaken (Bonn); - Deutsches Zentralarchiv (Potsdam); - Verslagen van de werkzaamheden en andere akten van het militair bestuur tijdens de Tweede Wereldoorlog; - Commissie voor Taaltoezicht. Jaarverslagen (1940-); - Verslagen uitgegeven door de

Uitreiking Voadel-Prijs 1960 van M. Lamberty.

FVS-Stiftung te Hamburg. - Artikelen in *De Vlag* (1 november 1936-) en *Europa Ethnica, Vierteljahresschrift für Nationalitätenfragen* (1961-'69). - Boeken: V. Bredt, *Der Deutsche Reichstag im Weltkrieg. Werk des Untersuchungsausschusses der Dt. Verfassungsgebenden Nationalversammlung des Deutschen Reichstages*, 8 dln. (1926); - R.P. Oszwald, *Die deutsche Flamenpolitik und das Gutachten von Prof. Bredt vom Parlamentarischen Untersuchungsausschusses*, in *Historische Zeitschrift*, jg. 136 (1927); - *Les Archives du Conseil de Flandre* (1928); - O. Frhr. von der Lancken-Wakenitz, *Meine dreissig Dienstjahre 1888-1918* (1931); - A.L. Faingnaert, *Verraad of zelfverdediging. Bijdrage tot de geschiedenis van den strijd voor de zelfstandigheid van Vlaanderen tijdens de oorlog van 1914-1918* (1933); - F. Petri en R.P. Oszwald, *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*, heruitgegeven door C. Petersen en O. Scheel, I, afl. 5 (1933, p. 346-370); - R.P. Oszwald, *Deutsch-Niederländische Symphonie* (1937); - R.P. Oszwald, *De Goede Hoop. Berichte aus dem deutschen und dietschen Kulturraum*, heruitgegeven door H. Kloss (1937, p. 251-238); - Byleveld, *Jusqu'au s'étendent les Pays-Bas en France?* (1941, ook in Nederlandse versie); - J. Brans, *De Rijksgedachte* (1942); - J. van de Wiele, *Op zoek naar een Vaderland* (1942); - E. Reeder en W. Hailer, *Die Militärverwaltung in Belgien und Nordfrankreich*, overdruk uit *Reich, Volk, Lebensraum*, IV (1943); - F. Fischer, *Der Griff nach der Weltmacht* (1964, derde uitgave); - H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, IV (1965, p. 315-327); - F. Petri, *Zur Flamenpolitik des I. Weltkrieges. Ungelöste Fragen und Aufgaben*, in *Dauer und Wandel der Geschichte. Festgabe für K. von Raumer* (1965, p. 513-536); - F. Petri, *Handbuch der europäischen Geschichte*, heruitgegeven door Th. Schrieder, VI (1968, p. 465-493) en VII; - H.J. Elias, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, 4 dln. (1969); - A.W. Willemsen, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940* (1969, tweede uitgave); - H. Lademacher, *Die belgische Neutralität als Problem der europäischen Politik* (1970).

FRANZ PETRI